

Uygur - Çin İktisadî Münasebetleri (At - İpek Alışverişi)

Doç.Dr. Gülçin Çandarlıoğlu

Uygur-Çin iktisadî münâsebetleri deyince akla ilk gelen, at-ipek alışverişi olmaktadır. O devirde Türk'atları, her tarafta aranmakta; meşhur Çin ipeğinin de, pek çok alıcısı vardı. Sadece bu sebep bile, iki ülke arasında hareketli bir ticaretin olmasına yeterli. Yalnız ticaretin şekli, zaman zaman değişmektedir.

758'den itibaren Uygur'lar, Çinlilerle at alışverişi yapmak istediler. Bu isteklerini de kabul ettirdiler. Bu tarih, Uygur'ların birliği sağlayıp kuvvetlendiği, sözünü etrafa dinletmeğe başladığı bir tarihti. Çinliler, şikâyetçi olmakla beraber, çok uzun bir süre açıkça karşı gelmeğe cesaret edemediler.

Uygur'lar gönderdikleri her atın yerine, 40 top ipekli kumaş istiyorlardı. Aynı anda, onbinlerce atın birden gönderilişi, ödeme gücünü zorluyordu. Gönderilen atların hepsi, en iyi kaliteden değildi. Aralarında zayıf ve yaşlılar da bulunuyordu. Uygurlar hepsine de, aynı fiatı istiyorlardı. Durumdan memnun olmayan imparator, tüccarları bir müddet oyalasa da, sonunda hepsini satın almak zorunda kalıyordu.

Uygurlar kuvvetli olduğu sürece, siyasî ve iktisadî baskıları ve yardımlaşma devam etti. Kuzey-Çindeki isyanların Uygurlar tarafından bastırılışı, Çin'e iç işlerinde bir ferahlık sağlarken, Uygurlara büyük menfaatler temin etti. Her iki devletin dost geçinmesi, diğer komşu ülkelere de tesir ediyordu.

Çin imparatoru, bazen korktuğu bazen de faydalandığı için, Uygurları gücendirmek istemiyordu. Çinlilerin düşüncesine göre; Türk süvarilerinin Kuzey-Çinde at koşturması yerine, atlarının yüksek fiatla satın alınması, hazine için daha iyi idi. Savunma masrafları, daha pahalıya mal oluyordu.

Aşağıda, uygurlarla Çin imparatorluğu arasındaki ticarî münâsebetlerin tafsilâtını, Çin kaynaklarından tercümeler yaparak vermeğe çalışacağız.

CTS, 195, 8a; HTS, 217 A, 6b;

Devam eden Ch'ien-yüan (758-760) devrinde (1) (Uygurlar), Çin'e hizmetlerinin menfaatlerini aldılar. Sık sık elçilerle, ticâret atları gönderip, ipekli aldılar. U-

1- Ch'ien-yüan; imparator Su-tsung (756-760)un 758-760 arasında takvim için kullanılan ünvanı.

mumiyetle her yıl gelip, bir ata karşılık, kırk parça (2) ipekli istediler. Her gelişlerin de, onbinlerce at getiriyorlardı. Hun-lu-ssu (3) da yerine gelecekleri bekliyen pek çok haberciler vardı. Barbarlar (Uygurlar), ipekli kazanıyor; biz (Çinliler), lüzumsuz atlar alıyorduk. Saray, buna çok kızılıyordu. Atlar kalitesiz, zayıf, kullanışsız idi. İmparator, onlara cömertce hediyeler verdi. Onlar, tekrar onbin at ile, başşehre geldiler. Fakat imparator, bu mevzuu tekrar halkın üzerine yüklemeye, tahammül edemedi. Kendisi onlar için, yalnız 6.000 ödedi.

CTS, 195, 6b;

765 yılı 10. ayda, Çinliler ve Uygurlar birlikte, Tibet isyanlarını bastırdılar. Sonra da imparator ile görüşmeğe geldiler. (4)

Uygurlar başşehre gelirken, beraberlerinde at da getirdiler. 1. ve 2. ziyâfetler sırasında imparator onlara 100.000 parça ipekli hediye etti. Ondan sonra onlar, yurtlarına döndüler.

O zaman hazine boştu. Saray memurları, maaşlarını alamadılar. Takib eden aylarda imparator onlara, Tzu-ko ch'ien (5) verdi. Uygurların eksikliklerini tamamlamak için imparator saray memurlarının 10., 11., ve 12. ayın maaşlarını da, vergi olarak aldı.

TCTC, 224;

767 senesi 7. ayında Uygur hatunu, vefat etti. Hsiao Ch'i, cenaze elçisi namı ile Uygur ülkesine hareket etti. Uygurlar Çin elçisine, "Biz T'ang sülâlesine büyük bir yardımda bulunmuştuk. Fakat T'ang sülâlesi, sözünde durmadı. Bizden at satın aldığı hâlde, parasını zamanında ödemedi" diye şikâyetle bulundular. Hsiao Ch'i, eski dostlukları hatırlatan bir konuşma yaptı (6). Tek bir atın bile Uygurlara îade edilmeyeceğini; sözlerine ilâve etti.

TCTC, 224;

769 senesi Uygur (Kağanı) adam gönderip, "T'ang, benimle at alışverişi yapıyor. Ben atları gönderdim; fakat, onun karşılığını kâfi derecede vermediler. Ben tekrar

2- Waley, The life and times of Po Chü-i, London, 1949, s. 221. Bir parça ipekli, bir kişinin bir günlük çalışma mahsulü idi.

3- Hun-lu-ssu, Diplomatik münasebetler sarayı.

4- Burada, bu savaşların tafsilâtı da vardır. Biz konumuzu pek ilgilendirmedigi düşüncesiyle, sadece özetledik.

5- Tzu-ko Ch'ien, bugünkü tasarruf bonosuna benzer bir para.

6- Eski dostlukların tafsilâtı için bk. G. Çandarlıoğlu, Uygurların Çin'e yaptıkları yardımlar, ve bunların içyüzü, Tarih Dergisi, sayı 31, s. 37-46.

adam gönderip, alayım mı?" dedi. H'ang (7) birşey demeye cesaret edemedi. Chin (8), "Bizim askerimizin atı yok değil ki, seninle at alışverişi yapalım. Buna ihtiyacımız yok Bundan başka senin atların hep kötü ve faydasız atlar. Biz o atları sınır-daki memurlara gönderdik. Sen, gidip sorabilirsin. Bizim imparator, sizin değerli hizmetlerinizi bildiği için, sizinle at alışverişi yapıyor. Diğer ÷lkele, bizim ve sizin devletinizden korkuyor. Bizim iyi geğinmemiz, bu tip şeylere önem vermemez lazım. Sizin bu atlarınızı, kim satın almak ister?" dedi.

CTS, 195, 8b;

773 yılında (Çin imparatoru) onları (Uygur tüccarları), pek çok hediyeler ile uzaklaştırmak için, özel ferman çıkardı.

O ay Uygur Kağanı, sefir Ch'ih-hsin'i, 10.000 atın başında ticaret aramak için Çin'e gönderdi. (İmparator) atların ücretini ödemek için, hububat ve para üzerine yeni vergiler koydu. T'ai-tsung (9), halk üzerinde aynı şeyin tekrarlanmasını, arttırılmasını arzu etmiyordu. Memurlara, onların (Uygurların) senede 6.000 den fazla at getirmemeleri işini, organize etmelerini emretti.

140 Uygur, binden fazla araba dolusu mal ve hediyelerle, barbar ÷lkesine geri döndüler.

TCTC, 224;

Uygurlar, Ch'ien yüan (10) (758-760) den beri, her sene alışveriş yapmak istedikler (11). Her atın yerine, 40 top ipekli kumaş istedikler. (Uygurlar), daima onbinlerce at birden gönderiyorlardı. Fakat atlar, hep zayıf ve yaşlı oldukları için, işe yaramıyorlardı. Çin hükümeti, bundan şikâyetçi idi. Onun için, gönderilen atların tamamını, satın almıyordu (12). Buna rağmen, at getiren Uygur elçileri, yine birbirini tâkip ederek, Hun-lu-ssu (13) ya gelmeğe devam ediyorlardı. İmparator Uygurları memnun etmek için, 773 yılında Uygurlar tarafından gönderilen atlar, tamamen satın aldırdı.

Yılın 7. ayında, Uygurlar memnun oldular. Hediyelerin ve atların karşılığı olan eşyaların, yüklendiği binden fazla araba ile, Ch'ang-an (Çin başkenti) dan ayrılıp, Uygur (÷kesine) döndüler.

7- H'ang; Çinli prensesi gelin olarak getiren elçilerden biri.

8- Chin; T'ang imparatorunun düęün elçilerinden bir dięeri.

9- T'ai-tsung (762-779), Çin imparatoru.

10- Bk. not. 1.

11- 758 de Uygurlar Türk boyları arasında birliği sağlamış; etrafa kuvvetini kabul ettirmişti. Uzun bir süre, isteklerine kimse hayır diyemedi.

12- Bir müddet sonra, toptan satın almak zorunda kılıyorlardı. Nitekim aynı metnin 2-3 satır aşęısında, bunun ispatı mevcuttur.

13- Bk. not. 3.

Yılın 8. ayında Ch'ih Hsin adlı Uygur elçisi, tekrar onbin at getirerek, satmak istedi. İlgililer, Chih Hsin'in atı fazla olduğundan, yalnız bin tane atın satın alınmasını istediler. Kuo Tzu-i (14), bu kararın Ch'ih Hsin'i çok kıracağını söyleyerek, memleket için, kendi bir senelik maaşını at satın almağa bağışlamayı teklif etti; imparator, kabul etmedi.

Yılın 11. ayında imparator, altı bin atın satın alınmasını emretti.

HTS, 217 A, 7a;

780 senesi olaylarını anlatırken, şunları da kaydediyor; Çin'deki bir isyanı bastırmak için, giden Kağan'ın (15) amcası T'u-tung ve adamlarının bir kısmı, ölmüştü. T'u-tung ve üç kumandanının tabutları, Çinli elçiler ile birlikte gönderildi. Başbakan (16), onları karşıladı. Hakaret etti. Çok kötü günler geçirdiler. 50 gün sonra Kağan, elçi Hsiu'ya bir rapor göndererek: "Halkın hepsi, senin ölümünü istiyor. Yalnız ben, bu fikirde değilim. T'u-tung ve diğerleri, ölmüş bulunuyorlar. Eğer ben seni ölürsem, kanı kanla yıkamak olacak; leke büyüyecek. Ben kan yıkamağa, su kullanacağım, daha iyi olmayacak mı? Bana göre, sizin bizden aldığınız atlar dolayısıyla, borcunuz birikti (17). Bu 1.800.000 Kuang (18) dır. Bunu bize acele ödeyiniz." dedi. O (Kağan), yardıma, generali K'ang Ch'ih-hsin ve diğerlerini Hsiu ile birlikte, (Çin) saraya gönderdi. İmparator, hislerine hâkim oldu ve onlara, altın ve ipek verdi (19).

HTS, 217 A, 8a; TCTC, 232;

Burada kayıtlı olan bir Çinli prenses ile Uygur Kağanının nişanı sırasında, yine at alışverişi olmuştu. Bu hikâyenin tafsilâtını, bir başka makalemizde anlattığımız için (20), diğer kısa bir kayıt olan TFYK, C. 979 daki bilgiyi tercüme edeceğiz.

TFYK, C. 979;

Tê-tsung (21) Chên-yüan (22), 3. sene (787) 8. ayda Uygur Kağanı reis Ch'o Ta-kan, To-han ve general Ho-kuang Ta-kan'ı, Çin'e göndererek, imparatora,

-
- 14- Kuo Tzu-i (687-781), devrin en önemli Çin generali, pek çok isyanın bastırılmasına yardımcı oldu. 762 de Fen-yang prensi, 768 de de başbakan oldu.
 - 15- Devrin kağanı, Tun Bağa Tarkan (779-789) dır.
 - 16- Devrin başbakanı, Hsie Yü-chia-ssu'dır.
 - 17- TCTC, 227, 1.800, 000 top ipekli kumaş diye kaydeder.
 - 18- Kuang; T'ang sülalesi parası.
 - 19- TCTC, 227, 781 yılında uygur atlarına karşılık yapılan ödemeyi, şöyle kaydediyor. "Yılın (781) 5. ayında, Hsui ve maiyeti Ch'ang-an'a geldiler. İmparator, yüzbin top kumaş ve yüzbin Liang ağırlığında altın ve gümüşün, Uygur atlarının borçlarına karşılık olarak verilmesini emretti."
 - 20- Fazla bilgi için, bk. G. Çandarlıoğlu, Uygur Sarayına gelin giden Çinli Prensesler ve bunun arkasındaki politik gerçekler Tarih Dergisi, 28-29, s. 63-70.
 - 21- Te-tsung (779-805) Çin imparatoru.

Uygur mahsüllerinden hediye etti. Evlilik rica etti. İmparator, Hsien-an prensesinin Uygur Kağanı ile evlenmesine karar verdi. Elçi ile, onu Ling-tê salonunda görüştü. Prensesin resmini Kağan'a sundu. Uygur atlarının fiyatına karşılık, 50.000 top ipekli kumaş verdi. Sonra elçi gitti.

CTS, 195, 9a;

790 yılının 6. ayında Uygur sefiri I-chih chia Ta-kan, barbar ülkesine, geri dönüyordu. İmparator ona, onun atlarının karşılığı olarak, 300.000 parça ipekli verdi.

CTT, 195, 10a; HTS, 217 A, 9a;

792 yılı 7. ayda. Uygur Yao-lo-ko Ling, Çin sarayına geldi. Ling, Lü kabilesinden gelme bir Çinli idi. Eski soyadı da, Lü idi. Fakat o, Kağanın manevî oğlu olmuş; ve Kağan'ın soyadını almıştı. Devlet içinde, otoriteye sahipti. İmparator da ona, Shang-shu Sheng sağ başkan vekilliği unvanını verdi. Ve o, Çin sarayına geldiği zaman, imparator ona pek çok kıymetli hediyeler verirdi. Bu sefer de onun atları için 70.000 parça ipekli verdi.

CTS, 195, 11a;

822 senesi 2. ayında imparator Uygurlara, onların atlarının fiyatına karşılık 50.000 parça ipekli verdi. Ve 3. ayda O, tekrar onların atlarının fiyatı olarak, 70.000 parça ipekli hediye etti. Aynı ay, P'ei Tu, Yu-chou, Chen-chou'daki isyancıların teslim olmalarını ve cezalandırılmalarını istiyordu. Uygurlar, T'u'yu ordu ile birlikte tâkip edip, onları cezalandırmak ve ezmek için, izin istediler. Saray, bu mevzuun müzâkeresini yaptı. Pao-ying (23)'in başlangıcında (762-3) Uygurlar, iki başkenti aldıkları zaman (24) imparatorluğa yaptıkları bu hizmetlerine karşılık, pek çok menfaatler temin etmişlerdi. Saray, aynı şeylere, tekrar tahammül edemeyeceğine karar verdi. Uygurlara, 70.000 parça ipekli verildi. Güzel sözlerle gönderilen elçilerin, gönülleri alındı. Onlar, yurtlarına döndüler.

CTS, 195, 12a;

T'ai-ho(25)'nin ilk yılında (827) imparator elçilere, Hun-lu Ssu'ya gidip, Uygurlarının atlarının fiyatlarına karşılık, 200.000 parça ipekli hediye götürmelerini emretti.

22- Chen-yüan, Te-tsung, (779-805) un, 785-805 arasında takvim için kullanılan ünvânı.

23- Pao-ying, Su-tsung (756-762) un, 762 de takvim için kullanılan ünvânı.

24- Bk. not. 6.

25- T'ai-ho, Wen-tsung (829-840) un, 827-836 arasında takvim için kullanılan ünvânı.

HTS, 217 B, 1b;

Onun hükümlerinin başlangıcında Wen-tsung (26) Uygurlara onların atlarının fiyatlarının karşılığı olarak, 500.000 parça ipekli hediye etti.

CTS, 195, 12a;

Üçüncü yılın (829) 1. ayında elçi, onların atlarının fiyatı olarak, 230.000 parça ipekliyi hediye etti (27).

Kısaltmalar - Kaynaklar

- CTS, Chiu T'ang-shu, eski T'ang sülâlesi yıllığı
- HTS, Hsin T'ang-shu, yeni T'ang sülâlesi yıllığı
- TCTC, Tzu-chi T'ung-chien, Çin tarihinin çokönemli bir kronoloji kaynağıdır. Tarih tesbitinde tereddüte düşünce, kendisine müracaat ederiz.
- TFYK, Ts'e-fu Yüan-kuei, 11. yüzyıl başında yazılmış bir tarihi ansiklopedi, Bilhassa, başka kaynaklarda parça parça bulunan pek çok imparator mektubunun tamamı ve doğrusu mevcuttur.

26- Wen-tsung (826-840), Çin imparatoru.

27- Bu hâdise, yalnız CTS, 195, 12a da kayıtlıdır. Başka kaynaklarda rastlamıyoruz.